

Dr Anna Tarnowska
Katedra Historii Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Niemieckiego
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

AUTOREFERAT
przedstawiający opis dorobku i osiągnięć naukowych

1. Imię i nazwisko: Anna Tarnowska

2. Posiadane dyplomy i stopnie naukowe:

- dyplom magistra prawa uzyskany na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w dniu 11 czerwca 2001 r. na podstawie pracy magisterskiej pod tytułem „Zasada podległości sił zbrojnych cywilnej i demokratycznej kontroli w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i wybranych konstytucjach Europy” przygotowanej w Katedrze Prawa Konstytucyjnego pod opieką prof. dr hab. Zbigniewa Witkowskiego.
- stopień naukowy doktora nauk prawnych nadany uchwałą Rady Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 19 czerwca 2007 r. na podstawie rozprawy doktorskiej pt. „Rola przepisów pruskich w dziejach administracji terytorialnej II RP” przygotowanej pod opieką prof. dr hab. Danuty Janickiej. Recenzentami w przewodzie doktorskim byli: prof. dr hab. Dorota Małec (Uniwersytet Jagielloński) oraz prof. dr hab. Stanisław Salmonowicz (Uniwersytet Mikołaja Kopernika)

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/ artystycznych

- od 2001 do 2007 r. – asystent w Katedrze Historii Prawa Niemieckiego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
- od 2007 r. – adiunkt w Katedrze Historii Prawa Niemieckiego, a następnie w Katedrze Historii Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Niemieckiego UMK

- od 2007 do 2014 r. – starszy wykładowca w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej we Włocławku
- od 2014 do 2018 r. – współpracownik naukowy (*wissenschaftliche Mitarbeiterin*) w Katedrze Prawa Cywilnego, Historii Prawa Europejskiego i Niemieckiego (*Lehrstuhl für Bürgerliches Recht sowie Deutsche und Europäische Rechtsgeschichte*) Uniwersytetu w Passau, Niemcy

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2016 r. poz. 882 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311):

a) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego

Monografia naukowa: „*Weil XY Pole ist*”. Prusko-niemieckie państwo prawa wobec polskiej mniejszości (1850-1914)

b) (autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, recenzenci wydawniczy)

Anna Tarnowska, „*Weil XY Pole ist*”. Prusko-niemieckie państwo prawa wobec polskiej mniejszości (1850-1914), Wyd. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności „Dom Organizatora”, Toruń 2019, ISBN: 978-83-7285-870-2, ss. 416.

Recenzent wydawniczy: prof. dr hab. Stanisław Salmonowicz

c) omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

4.1. Uwagi wprowadzające

Kierunek badań, których rezultaty znalazły się w przedmiotowej monografii, został zapowiedziany przeze mnie w artykule pt. „Prusko-niemieckie państwo prawa a polska mniejszość w Prusach (1815 – 1914). Stan badań i postulaty badawcze” [w:] *Studia Iuridica Thoruniensia*, 10 (2012), s. 308 – 335; zaś wybrane ustalenia przedstawiłam w publikacji pt. „Zwischen Rechtstaat und Verwaltungsgewalt. Zur rechtlichen Lage der polnischen Bevölkerung in Preußen 1850–1914 mit besonderer Berücksichtigung der Provinzen Posen und Westpreußen” [w:] *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej / Bulletin der Polnischen Historischen Mission*, 13 (2018), s. 186-203. Monografia pt. „*Weil XY Pole ist*. Prusko-niemieckie państwo prawa wobec polskiej mniejszości (1850-1914)” jest całościowym ujęciem poruszanych problemów.

4.2. Cele badawcze

Celem pracy była weryfikacja obecnej w piśmiennictwie tezy, że praworządny charakter państwa pruskiego limitował stosowanie wobec mniejszości polskiej szczególnych regulacji ustawodawczych i środków administracyjnych¹. W niektórych opracowaniach szczegółowych pojawiają się oceny krytyczne wobec istoty pruskiego państwa prawa w odniesieniu do polskich poddanych. Lech Trzeciakowski oceniał, że istniejące w państwie pruskim wynaturzenia „podważały funkcjonowanie mitu o państwie prawa”. Jego zdaniem przybierały one postać zarówno systemowych rozwiązań prawodawczych (np. przekształcanie szkolnictwa), jak i praktyki (cenzura, surowy nadzór nad samorządami, inwigilacja osób nieprawomyślnych, selekcja urzędników pod kątem poglądów politycznych)². Dietmar Gosewinkel uważa, że naruszenia ogólnych zasad w rozwiązaniach skierowanych do polskiej mniejszości stały się formą prawa specjalnego („*staatlicher Sonderrecht*”), które podzieliło obywateli państwa na dwie klasy według kryterium etniczno-kulturowego. Praktyka taka miała stać w sprzeczności z zasadą praworządności konstytucji Rzeszy i Prus³. Hans-Erich Volkmann uznaje kwestię polską w kontekście akcji osadniczej za sprawdzian praworządności („*Prüfstein der Rechtsstaatlichkeit*”). Wskazuje, że jeśli dążono do związania Polaków z Prusami i Rzeszą, to formalnoprawnemu równouprawnieniu towarzyszyć musiałoby równe traktowanie; takie same szanse wykształcenia i uwzględnienie tożsamości etnicznej oraz kulturalno-religijnej przyniosłyby poczucie równej wartości. Tymczasem działania rządu skutkowały dyskryminacją polskiej ludności za pomocą naruszających zasadę praworządności ustawowych regulacji, podczas gdy jednocześnie żądano od Polaków lojalnego spełniania obowiązków obywatelskich⁴.

Mimo postulatów nauki (Andrzej Ajnenkiel, Stanisław Salmonowicz⁵) nie powstało studium historyczno-prawne, analizujące prusko-niemiecką konstrukcję państwa prawa i jego praktykę w kontekście polskiej mniejszości. Problem analizy podstaw prawnych wobec Polaków w zaborze pruskim i ich stosowania, ujęty w szerszej perspektywie, w ostatnim czasie nie zajmował badaczy i w zasadzie pełną pracą w języku polskim na ten temat pozostaje monografia Józefa Buzka z początków XX w., nadal zresztą w wielu aspektach wartościowa⁶. Liczniejsze są opracowania mieszczące się w szerokim nurcie badań nad tzw. *Polenpolitik*, koncentrujące się w szczególności na decyzjach pruskich władz centralnych, obecności wątków polskich w funkcjonowaniu pruskiego landtagu i następnie Reichstagu.

¹ Tak m.in. o ograniczeniu środków przymusu J. KOZŁOWSKI, Wielkopolska pod zaborem pruskim w latach 1815-1918, Poznań 2006, s. 56-57.

² L. TRZECIAKOWSKI, L., Posłowie polscy w Berlinie 1848-1928, Warszawa 2003, s. 63.

³ D. GOSEWINKEL, Einbürgern und Ausschließen. Die Nationalisierung der Staatsangehörigkeit vom Deutschen Bund bis zur Bundesrepublik Deutschland, Göttingen 2001, s. 211-218, 263-277.

⁴ H.-E. VOLKMANN, Die Polenpolitik des Kaiserreichs. Prolog zum Zeitalter der Weltkriege, Paderborn 2016, s. 149-154.

⁵ S. SALMONOWICZ, Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa, Warszawa 2004, s. 361.

⁶ J. BUZEK, Historia polityki narodowościowej rządu pruskiego wobec Polaków od traktatów wiedeńskich do ustaw wyjątkowych z r. 1908, Lwów 1909. Należy jednak zastrzec, że praca, obfitująca w faktografię, jest miejscami pozbawiona szerszego kontekstu i bywa nieobiektywna. Z drugiej strony nie można przypisać jej roli propagandowej porównywalnej z niektórymi pracami niemieckimi, powstałymi w epoce lub w latach 30-tych XX w.

Wydaje się, że badacze polscy rzadziej podejmują ostatnio próby syntetyzowania polityki władz pruskich i niemieckich w kwestii polskiej, natomiast regularnie publikują na ten temat autorzy niemieccy (Brigitte Balzer⁷, Robert Spät⁸, Hans-Erich Volkmann⁹; wybrane wątki także u Petera Walkenhorsta¹⁰). Wykazują oni w szczególności zainteresowanie okresem późniejszym, cesarstwa lub nawet okresu od 1894 r., kanclerstwa Chlodwiga zu Hohenlohe-Schillingsfürst. Spośród starszych studiów istotne pozostają opracowania Siegfrieda Baske¹¹ czy Hansa-Ulricha Wehlera¹². Przez lata tematyką tą zajmował się Klaus Zernack¹³. Brakuje jednak monografii o określonych aspiracjach syntetycznych, w której zostałoby podjęte wskazane wyzwanie badawcze. Właśnie tę lukę postanowiłam wypełnić w ramach opracowanej habilitacji.

W pierwszej kolejności sprecyzowałam założenia prusko-niemieckiego państwa prawa (*Rechtsstaat*) – opisując, jakie są jego korzenie doktrynalne, jakiej ewolucji podlegały determinanty tej konstrukcji i w jaki sposób przełożyły się na realia prawno-ustrojowe. Analiza ta znalazła się w pierwszej części pracy. Scharakteryzowałam tu genezę młodego pruskiego konstytucjonalizmu, ze szczególnym uwzględnieniem regulacji praw podstawowych. Podkreśliłam, jakie przeobrażenia zaszły w systemie ochrony prawnej, za szczególnie istotny krok uznając powołanie pionu kontroli zewnętrznej działań administracji, czyli sądownictwa administracyjnego. Rozważania tej części pracy w rezultacie dały wgląd w pewien standard, którego działanie w praktyce zbadałam w części drugiej.

Została ona poświęcona wybranym elementom statusu prawnego mniejszości polskiej i związanym z nimi spórom prawnym. Unormowania w zakresie kluczowych aspektów życia społecznego i politycznego polskiej mniejszości umiejscowiłam w swoistych ramach - regulacjach konstytucyjnych, zawierających gwarancje praw i wolności osobistych oraz obywatelskich. Zidentyfikowałam źródła, w których ustawodawca wyraził wolę polityczną w odniesieniu do badanych wolności, oraz prześledziłam ewolucję prawną w tym zakresie, zdeterminowaną także procesem federalizacji państwa przeprowadzonym na przestrzeni lat 1867 – 1871. Warto zaznaczyć, że w grę wchodziły szczególne regulacje, dedykowane wschodnim prowincjom lub bezpośrednio mniejszościom. Odwołałam się także do kluczowych rozporządzeń i w nielicznych przypadkach - aktów prawa miejscowego. Ta część pracy przyjęła postać analizy aktów prawnych oraz ówczesnych komentarzy do ustaw.

⁷ B. BALZER, *Die preußische Polenpolitik 1894-1908 und die Haltung der deutschen konservativen und liberalen Parteien (unter besonderer Berücksichtigung der Provinz Posen)*, Frankfurt am Main 1990.

⁸ R. SPÄT, *Die „polnische Frage“ in der öffentlichen Diskussion im Deutschen Reich, 1894-1918*, Marburg 2014.

⁹ H. R. VOLKMANN, *Die Polenpolitik des Kaiserreichs. Prolog zum Zeitalter der Weltkriege*, Paderborn 2016.

¹⁰ P. WALKENHORST, *Nation – Volk – Rasse: Radikaler Nationalismus im Deutschen Kaiserreich 1890-1914*, Göttingen 2007.

¹¹ S. BASKE, *Praxis und Prinzipien der preußischen Polenpolitik vom Beginn der Reaktionszeit bis zur Gründung des Deutschen Reiches*, [w:] *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, Bd. 9, Berlin-Wiesbaden 1963, s. 7-268. He

¹² H.-U. WEHLER, *Polenpolitik im Deutschen Kaiserreich 1871-1918*, [w:] E.-W. BÖCKENFÖRDE (Hg. unter Mitarbeit von Rainer Wahl), *Moderne deutsche Verfassungsgeschichte (1815-1914)*, 2 Aufl., Königstein 1981, s. 104-124.

¹³ Por. w szczególności: K. ZERNACK, *Polen in der Geschichte Preußens* [w:] O. BÜSCH (Hg.), *Handbuch der preussischen Geschichte*. Bd. II. Das 19. Jahrhundert und Große Themen der Geschichte Preußens, Berlin 1992, s.377-448.

Dalszy etap badań dotyczył praktyki administracyjnej i ustalenia, czy mieściła się ona w założeniach rozumianej choćby formalnie zasady państwa prawa. Pozostawałam však w wieku dziewiętnastym, w kręgu powszechnej wiary w potęgę pozytywizmu prawniczego – i tu do kluczowych zadań należało uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy dochodziło do naruszeń podstaw prawnych w zakresie prawa materialnego i proceduralnego, a jeśli tak, to na jaką skalę. Podstawą do sformułowania wniosków w tym zakresie była obszerna literatura przedmiotu i subsydiarnie źródła archiwalne.

W miarę możliwości badawczych i proporcji pracy dążyłam do ustalenia, czy adresaci decyzji wydanych z naruszeniem prawa szukali możliwości przeprowadzenia korekty nielegalnych działań organów administracyjnych, wykorzystując instytucje gwarantowane przez państwo, oraz jak toczyły się sprawy, w których pozostawali stroną oskarżoną, np. w procesach prasowych czy o naruszenie ustaw wyznaniowych Kulturkampf. Wyjaśnienia wymagała kwestia, czy świadomość prawna i inne uwarunkowania w praktyce umożliwiały Polakom walkę w organie II instancji, sądzie powszechnym i wreszcie, od połowy lat 70-tych XIX w., w sądzie administracyjnym. Ustalenia te pozwoliły sformułować finalną ocenę, w jakim stopniu istniejące w prusko-niemieckim ustawodawstwie środki instytucjonalne rzeczywiście służyły interesowi także obywateli polskiego pochodzenia, a poprzez to - samej praktyce i ogólniej jakości ewoluującego państwa prawa. Skoncentrowałam się na orzecznictwie, zebranych w urzędowych i póturzędowych zbiorach oraz relacjonowanym w prasie.

Granice terytorialne analizy wyznaczyły dwie prowincje pruskie, zamieszkałe przez znaczący odsetek ludności polskiej – Wielkopolska (Wielkie Księstwo Poznańskie, następnie po powstaniach lat 1846 i 1848 występujące niemal wyłącznie jako Provinz Posen) i Prusy Zachodnie (dawne Prusy Królewskie, Pomorze Gdańskie, w latach 1824/29-1878 część prowincji Preußen a następnie samodzielna prowincja Westpreußen). Dokonałam takiego ograniczenia z uwagi na możliwość zastosowania miejscami ujęcia porównawczego regulacji wielkopolskich i zachodniopruskich. Te drugie były bliższe przepisom obowiązującym w pozostałych prowincjach pruskich lub analogiczne do nich, podczas gdy z uwagi na odpowiednio większy odsetek ludności polskiej w Wielkopolsce ustawodawca utrzymywał w mocy rozwiązania archaiczne, hamując np. rozwój samorządności. Używam pojęcia Prusy Zachodnie lub Westpreußen także dla opisu okresu, w którym prowincja formalnie nie istniała, mając na myśli tereny rejencji gdańskiej i kwidzyńskiej, bez zmian terytorialnych najpierw połączone z sąsiadującą prowincją w 1829 r., i ponownie wydzielone w 1878 r. Takie ujęcie jest także przyjęte w literaturze. Ramy chronologiczne opracowania zamykają się w latach 1850 – 1914. Rok 1850 otwiera epokę „zrewidowanego” wprawdzie, niemniej jednak stabilnego konstytucjonalizmu w państwie pruskim, tworząc nową rzeczywistość w zakresie systemu źródeł prawa i postulatów środowisk prawniczych w odniesieniu do teorii i praktyki ustrojowej państwa. Z kolei regulacje prawne przyjęte w obliczu I wojny światowej i tuż po jej wybuchu mają często charakter regulacji stanu nadzwyczajnego i trudno je interpretować w porównywalny sposób.

4.3. Struktura pracy

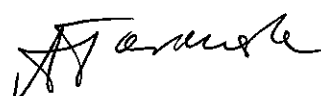
Struktura praca jest rozbudowana. Część pierwsza obejmuje trzy rozdziały o teoretycznym charakterze, wyodrębnione rzeczowo. W obszerniejszej części drugiej zastosowałam mieszane, rzeczowo-chronologiczne kryterium podziału. Determinantą wyodrębnienia podrozdziałów są z jednej strony wybrane płaszczyzny zagadnień, z drugiej – chronologia regulacji prawnych, które tworzyły nową rzeczywistość dla realizacji danej wolności osobistej lub obywatelskiej. W niektórych przypadkach odwołano się do wydarzeń lat wcześniejszych, by uwypuklić ewolucję przeobrażeń ustawowych.

Część pierwszą pracy otwiera rozdział poświęcony wybranym aspektom przejścia Prus od państwa policyjnego do konstytucyjnego oraz XIX-wiecznym koncepcjom państwa prawa. Wyodrębniłam wśród nich odpowiednio idee wczesnego, materialnego i formalnego państwa prawa, przedstawicieli tego ostatniego nurtu przypisując odpowiednio do grupy „inspiratorów”, „klasyków” i „kontynuatorów”. W rozdziale 2. omówiłam zwięźle okoliczności przyjęcia konstytucji w 1850 r. oraz ówczesne rozumienie jej istoty, które nie w pełni odpowiada dzisiejszemu pojmowaniu zasady nadrzędności konstytucji. Skupiłam się także na konstytucyjnej regulacji w zakresie praw podstawowych, wskazując także na ten deficyt konstytucji Rzeszy z 1871 r. oraz jego oceny w literaturze przedmiotu. W rozdziale 3. skoncentrowałam się na wprowadzeniu do porządku prawnego mechanizmów ochrony prawnej: ewolucji sądowej kontroli administracji oraz powołaniu trójinstancyjnego pionu sądownictwa administracyjnego z w pełni niezależną najwyższą instancją – *Oberverwaltungsgericht* (OVG) w Berlinie.

Rolę swoistego łącznika między częścią pierwszą i drugą stanowią rozważania na temat statusu prawnego sędziego i urzędnika (rozdział 4.), dążyłam bowiem do ustalenia, czy dysponowali oni gwarancjami niezależności pozwalającymi im zachować obiektywizm. Odniosłam się również do praktyki zatrudniania i działań dyscyplinarnych wobec wspomnianych grup podmiotów, ponieważ pojawiła się tutaj przesłanka narodowościowa jako czynnik dyskryminujący.

Część druga pracy w przeważającej mierze ma charakter analizy w obszarze wybranych wolności: jak wspomniano, objęła ona zarówno literę prawa, jak i w ograniczonym zakresie praktykę. W rozdziale 5. znalazły się rozważania poświęcone ogólnie językowi polskiemu jako przesłance prawnej, następnie - regulacjom dotyczącym używania języka polskiego w administracji, sądownictwie i szkolnictwie. Osobny podrozdział traktuje o wolnościach osobistych, w tym nienaruszalności miru domowego, tajemnicy korespondencji, wolności przemieszczania się.

Rozdział 6. ma jednolity charakter. Skoncentrowałam się w nim na analizie szczególnych regulacji administracyjnych, ingerujących w prawo własności, tj. ustawy o wsparciu niemieckiego osadnictwa w prowincjach zachodniopruskiej i poznańskiej z 1886 r., ustawy kolonizacyjnej z 1904 r. oraz ustawy z 1908 r., dopuszczającej zastosowanie w niektórych rejencjach instytucji wyłączenia dla „zabezpieczenia zagrożonego żywołu

niemieckiego". Za istotny wątek uznałam też lobbystyczne działania nacjonalistycznych organizacji politycznych: *Alldeutscher Verband* i Hakaty. Dowiodłam, że w obszarze prawa własności powstały zróżnicowane regulacje, skierowane do niemieckich i polskich mieszkańców wschodnich prowincji. Tym ostatnim odmówiono określonych możliwości prawnych; ponadto organy administracyjne poddawały ich szykanom, z założenia odmawiając zgody osadniczej z uwagi na przesłankę narodowościową. Znalazło to odzwierciedlenie w uzasadnieniach decyzji administracyjnych ograniczonych do frazy „ponieważ XY jest Polakiem”. Ustawa wyłączeniowa z 1908 r. w oczywisty sposób łamała założenia państwa prawa. W praktyce, także z uwagi na oburzenie opinii publicznej, zastosowano ustawę jedynie w 1912 r. wobec czterech majątków.

Kluczowe znaczenie dla tezy pracy miał stosunek państwa pruskiego do wolności słowa i prasy, co stało się przedmiotem rozważań rozdziału 7. Analizą objęłam akty pruskie (rozporządzenie o prasie z 1850 r. i rozwijającą jego założenia ustawę z 1851 r.) i ustawę Rzeszy o prasie z 1874 r., pod rządami której rozwinął się polski ruch wydawniczy. Wyeliminowała ona bowiem system kaucyjny i wprowadziła szerszą kontrolę sądu nad działaniami organów policyjnych w zakresie cenzury. Badania nad praktyką administracji dowiodły, że polska prasa pozostawała pod szczególnym nadzorem, a w jego ramach w licznych przypadkach kierowano do sądu oskarżenia dotyczące przestępstw popełnionych drukiem. Zarzuty władz pruskich dotyczyły w szczególności podsycania do nienawiści między obywatelami i obrazy organów/urzędników; w tym przypadku prokuratura inspirowała podejmowanie działań procesowych przez obrażone osoby. Z drugiej strony, polscy wydawcy wypracowali pewne sposoby radzenia sobie z cenzurą, jak wskazywanie różnych osób powiązanych z procesem wydawniczym jako redaktorów odpowiedzialnych (w rzeczywistości tzw. *Sitzredakteur*) czy prewencyjne wywożenie nakładu do budynku poczty jednocześnie z przekazaniem egzemplarza obowiązkowego do organu policyjnego. Sądy karne z reguły podtrzymywały argumentację prokuratury, miarkując jednak kary.

Kolejny rozdział poświęciłam problematyce pozostającej na przecięciu relacji państwo-obywatele polscy i państwo-katolicy. Uznałam za zasadne, by odnieść się do ustawodawstwa Kulturkampf jako prawa łamiącego założenia wolności religijnej i autonomii związków wyznaniowych. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w tym przypadku ustawodawca ubiegł potencjalny zarzut niekonstytucyjności, ponieważ najpierw ograniczył wymiar wolności ujętych w konstytucji pruskiej do regulacji ustawy, a następnie zniósł kilka istotnych artykułów ustawy zasadniczej: art. 15 (samodzielny zarząd sprawami wewnętrznymi), 16 (znoszenie się z kościelnymi władzami przełożonymi) i 18 (obsada stanowisk kościelnych wolna od wpływu państwa).

W rozdziale 9. omówiłam przeobrażenia litery prawa i jej praktyki w zakresie wolności stowarzyszeń i zgromadzeń, uznając je za szczególne probierze państwa prawa. Rozporządzenie pruskie z 1850 r. miało restrykcyjny charakter, koncentrując się na formach nadzoru wobec zgromadzeń publicznych, politycznych i zgromadzeń pod gołym niebem (do takich przesłanek materialnych co do treści i co do miejsca odwołał się ustawodawca). Szczególnym obostrzeniom poddano też stowarzyszenia polityczne. Tendencyjną praktykę

organów administracji, w szczególności decyzje o rozwiązaniu zgromadzeń toczących się w języku polskim, korygował OVG. Działalność tego sądu w badanym obszarze uważam za szczególnie istotną dla oceny praworządnego charakteru państwa. OVG wykazał bowiem w wielu przywołanych sprawach odporność na naciski administracyjne, stając się realnym gwarantem wolności zgromadzeń i stowarzyszeń. Ustawa Rzeszy z 1908 r. ograniczyła możliwość używania języka nieniemieckiego podczas zgromadzeń do kilkudziesięciu załedwie powiatów; stąd też ocena tej skądinąd liberalizującej regulacji w polskim kontekście nie może być jednoznacznie pozytywna.

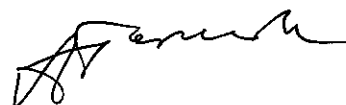
W ostatnim rozdziale omówiłam zwięźle działalność polskich reprezentantów w pruskim landtagu oraz w parlamencie Rzeszy. Wskazałam na okresy ich aktywizacji w związku z ustawami uderzającymi w polską społeczność. Choć z reguły interpelacje nie przynosiły skutku, za istotną uważam samą nieocenzurowaną możliwość prezentacji pewnych kwestii na forum izb i napiętnowania przypadków naruszającej prawo działalności administracji.

Część drugą pracy zamyka ekskurs, w którym podsumowałam znaczenie procesu federalizacji dla statusu obywateli polskiego pochodzenia. Jako aneks zamieściłam także teksty dwóch rozporządzeń. Uznałam, że odzwierciedlają one analizowane procesy; jedno z nich, z 1904 r., dotyczyło pisowni przez urzędników nazwisk zawierających obcojęzyczne znaki diakrytyczne, drugie to tzw. ukaz urzędniczy z 1898 r., ustanawiający szczególnie obowiązek lojalności prorządowej. Pracę wieńczę zestawieniem źródeł historycznych i prawnych oraz literatury przedmiotu.

4.4. Wnioski

W procesie realizacji programu konstytucyjnego w Prusach nie sprostano wysokim standardom sformułowanym przez doktrynę i grudniową ustawę frankfurcką o wolnościach, recypowaną do konstytucji Zgromadzenia Narodowego z 1849 r. W państwie konstytucyjnym ustawa zasadnicza jest środkiem ochrony państwa, porządku prawnego i praw jednostki. Z drugiej strony, sama pozostaje przedmiotem ochrony stojącym w obliczu rozmaitych zagrożeń; jest obiektem, który gwarantuje ochronę i ochrony potrzebuje¹⁴. W przypadku pruskim konstytucja stanowiła raczej swego rodzaju wzorzec; z racji jej powszechnie akceptowanego jeszcze wówczas „ramowego” czy programowego charakteru punkt ciężkości standardu prawnego w zakresie badanych wolności przeniósł się na restrykcyjne ustawy o wykonawczym charakterze. Ustawa zasadnicza nie spełniła funkcji gwarancyjnej, z drugiej strony konflikt konstytucyjny z lat 1862-1866 dowiódł, że władze państwa gotowe były potraktować konstytucję instrumentalnie, gdy stanęła na przeszkodzie działaniom politycznym. Gdy w debacie politycznej pojawiały się stawiane przez parlamentarzystów i w piśmiennictwie prawniczym zarzuty niekonstytucyjności danego projektu ustawy, nie

¹⁴ E.R. HUBER, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, Bd. III. Bismarck und Reich, 3 Aufl., Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1988, s. 1007.

blokowały one prac legislacyjnych, stając się zaledwie retorycznym orężem. W przypadku oczywistej niekonstytucyjności (np. ustawy „wywłaszczeniowej” z 1908 r.) rząd w usprawiedliwieniu swych działań sięgał także po argumentację prawniczą proponowaną przez lojalnych jurystów. Spory o zgodność ustawy z konstytucją, wobec braku sądu konstytucyjnego, nie mogły znaleźć rozstrzygnięcia. Dla uniknięcia ewentualnego konfliktu ustaw Kulturkampf z konstytucyjną wolnością religijną władze pruskie przyjęły inny sposób działania, uchylając przedmiotowe artykuły konstytucji *in extenso*.

Ustawodawca, któremu powierzono zadanie sprecyzowania zakresu konstytucyjnych praw i wolności, uczynił to w sposób restrykcyjny. W szczególności w zakresie wolności słowa zachował założenia rozporządzenia królewskiego o prasie z 1850 r., tj. system koncesyjno-kaucyjny, który uderzył w podstawy materialne polskich wydawców. Ustanowił ponadto szereg szczegółowych obowiązków spoczywających na redaktorze, za których realizację subsydiarnie odpowiadały inne związane z czasopiśmem osoby. Dopiero ustawa prasowa Rzeszy z 1874 r. zniósła system kaucyjny i poddała instytucję konfiskaty kontroli sądu. Także pruska ustawa o stowarzyszeniach i zgromadzeniach z 1850 r. przewidywała zróżnicowane obostrzenia tych wolności i rozwinięte formy nadzoru. Należy odnotować obecność argumentu o praworządym charakterze państwa i obaw o przyszłe niesprzyjające intencjom rządowym orzecznictwo sądowe i sądownoadministracyjne w dyskusjach *Staatsministerium* nad projektami rozporządzeń; niekiedy hamowały one zbyt radykalne propozycje o antyniemiejszościowym wydźwięku.

Antypolski wydźwięk miawały zarówno działania centralnych organów państwa, jak i organów terytorialnej administracji rządowej. Z jednej strony przybierały one postać rozstrzygnięć formalnych (decyzji administracyjnych) w całym spektrum badanych zagadnień, np. odmowy organizacji zgromadzeń odbywających się po polsku, uznawania polskich stowarzyszeń kulturalnych czy religijnych za polityczne i żądania spisów członków, odmowy wydawania zezwoleń osadniczych. Z drugiej strony nie wahano się sięgać po szykany, tj. działania organów podejmowanych wprost bez podstawy prawnej lub z umyślną jej nadinterpretacją. Tytułem przykładu wskazać tu należy przekształcanie polskich nazwisk, odsyłanie przesyłek zaadresowanych po polsku, konfiskatę druku zarządzona z powodu publikacji danych redaktora nie na końcowej stronie, a na początku pisma, konfiskatę egzemplarzy gazety w prywatnych domach, żądania przedstawienia szczegółowych danych członków stowarzyszeń niepolitycznych. Wymienione działania określiłabym za Hansem Delbrückiem¹⁵ mianem „*Mittelchen*”, choć sam autor miał na myśli raczej nieprzynoszące rezultatów środki ustawowe. Ochronę przed nadużyciami administracji miały umożliwić zróżnicowane środki: od odwołań i skarg w toku kontroli wewnętrznej poczynawszy, przez prawo petycji i interpelacji podejmowanych w drodze kontroli parlamentarnej, po zinstytucjonalizowane sądownictwo administracyjne działające jako pion kontroli zewnętrznej. Skuteczność tych środków była rozmaita. Dwuinstancyjność administracji nie prowadziła do rozbieżności rozstrzygnięć, biurokracja była wszak zdyscyplinowana i także

¹⁵ *Preussische Jahrbücher*, April 1896, Bd. 84, s. 184; Dezember 1896, Bd. 86, s. 616 i n.; Oktober 1906, Bd. 126, s. 190.

wyższe organy zobowiązywano do identycznej interpretacji przepisów. Oburzenie obywatelskie wyrażane w petycjach przynosiło z reguły mierne rezultaty; tylko w nielicznych przypadkach bywało inaczej.

Dorobek sądów powszechnych w sprawach karnych, który miał szczególne znaczenie dla realizacji wolności słowa, wymyka się on jednoznacznej ocenie. Odnotowano bowiem zarówno przypadki rozstrzygnięć na korzyść i niekorzyść oskarżonych w procesach prasowych w bardzo zbliżonych do siebie stanach faktycznych, a czasem – w identycznych, gdy chodziło o przedruk tych samych tekstów w różnych czasopismach. Sądy powszechne z reguły podzielały argumentację prokuratury, choć miarkowały zaproponowane przez nią kary. Zwracają uwagę liberalne orzeczenia sądu poznańskiego z początku lat 60-tych XIX w. w zakresie cenzury wydawnictw z patriotyczno-religijnymi pieśniami. Orzecznictwo Sądu Rzeszy w Lipsku obejmuje przypadki skierowania spraw do powtórnego rozpatrzenia; zidentyfikowano m.in. sprawę, w której lipski trybunał uznał, że sąd I instancji naruszył prawo oskarżonego do sądu poprzez przyjęcie domniemania, że posługuje się on językiem niemieckim w odpowiednim stopniu, pozwalającym na występowanie przed obliczem sprawiedliwości bez tłumacza. Jednak równie często rewizje kierowane do Trybunału skutkowały utrzymaniem wyroku skazującego. Mimo to skazani w I instancji dość powszechnie podejmowali próby apelowania, zwłaszcza w sprawach prasowych. Bez wątplenia na przełomie wieków niektórzy sędziowie w badanych prowincjach bardziej zaangażowali się w sprawy polityczne, stając się członkami organizacji nacjonalistycznych. Odnotowano też przypadek, gdy sędzia grudziądzki wprost nazwał polską gazetę wrogiem, a niemiecką – przyjacielem; kiedy indziej uznał, że sądy muszą wymierzać „niemiecką sprawiedliwość”. Niełatwa jest obiektywna ocena gwarancyjnej działalności sądownictwa administracyjnego. Dwie niższe instancje z reguły, choć nie zawsze, dzieliły narrację organów administracyjnych. Inaczej ocenić należy dorobek w pełni niezależnego OVG. W komentarzach i późniejszej literaturze dominuje stanowisko przypisujące mu szczególną prowolnościową rolę; wydaje się ono być w zbyt daleko idącym stopniu naznaczone niektórymi słynnymi liberalnymi orzeczeniami. Wedle moich ustaleń, na szczególną uwagę zasługuje jeden z obszarów aktywności OVG – dorobek orzecznicy w zakresie wolności zgromadzeń. W tym przypadku sąd nie ugiął się pod wprost wyrażaną presją administracji rządowej w kwestii języka zgromadzeń, odpierając oczekiwania zmiany kierunku orzecznictwa zapoczątkowanego wyrokiem z 1876 r. dotyczącym używania języka polskiego.

Oceniając wymiar prawny pełnych napięć relacji między obywatelami polskimi a organami państwa, należy uznać, że postulaty stawiane przez doktrynę wyznaczającą cele i zadania państwa prawnego nie zostały zrealizowane w praktyce. Szczególny argument na rzecz tej tezy stanowi różnicowanie statusu obywateli - Polaków: zarówno na płaszczyźnie litery aktów tworzenia prawa, jak i w faktycznym stosunku do nich organów administracji, realizowanym w drodze indywidualnych rozstrzygnięć. W mojej opinii zawiódł także instytucjonalny system ochrony praw i wolności. Nie można w zasadzie mówić o korekcie antypolskich decyzji w II instancji administracyjnej, ponieważ ta zobligowana była do kierowania się identyczną wykładnią i prorządową lojalnością, jak organy I instancji. Także

sądy uwzględniały argumenty nacjonalistyczne. Do roli gwaranta legalizmu działań administracji, a przez to i wolności konstytucyjnych, dorósł w pewnym zakresie jedynie berliński OVG.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo - badawczych

5.1. Uwagi ogólne

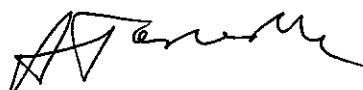
Szczegółowy wykaz opublikowanych prac naukowych mojego autorstwa zawiera Załącznik nr 4 i 4a do wniosku o wszczęcie postępowania habilitacyjnego.

Dorobek po uzyskaniu stopnia doktora nauk prawnych, oprócz monografii stanowiącej podstawę przewodu habilitacyjnego, obejmuje autorstwo jednej monografii (A. Tarnowska, *Z dziejów unifikacji administracji w II RP. Rola przepisów pruskich*, Toruń 2012, wyd. UMK, ss. 324; ISBN) oraz naukowe opracowanie i redakcję wyboru źródeł z historii konstytucjonalizmu na ziemiach polskich, wydanego w międzynarodowej serii *Constitutions of the world* („Polskie dokumenty konstytucyjne 1790 – 1848/ Polish Constitutional Documents 1790 – 1848”, wyd. KG Saur, München 2008). Do dorobku należy też zaliczyć autorstwo ponad 40 prac *stricto* naukowych, w tym: 17 rozdziałów w pracach zbiorowych (5 w języku niemieckim i 2 w języku angielskim), 17 artykułów naukowych w recenzowanych czasopismach naukowych (z czego 1 w j. niemieckim, 1 w angielskim), 3 hasła w słowniku biograficznym, 3 recenzji, ponadto 5 sprawozdań z międzynarodowych konferencji, szkół prawa i seminariów oraz tekstów popularnonaukowych. Moje prace opublikowane zostały w ramach wyspecjalizowanych serii wydawniczych wydawnictw niemieckich (*Law Studies in the History of Law and Justice* wydawnictwa Springer, *Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers* wydawnictwa Vittorio Klostermann i *Rechtshistorische Reihe* wydawnictwa Peter Lang), a także na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”, „Przeglądu Sejmowego”, „Przeglądu Prawa Konstytucyjnego”, „Zapisek Historycznych”, „Krakowskich Studiów z Historii Państwa i Prawa” i in. Do druku przyjęto (etap porecenzyjny) kolejne 4 artykuły naukowe, z tego 3 w językach obcych. Dorobek przed uzyskaniem stopnia naukowego doktora obejmował autorstwo 8 artykułów opublikowanych w czasopismach naukowych i 1 artykułu w pracy zbiorowej.

Prowadzone przeze mnie badania dają się pogrupować w kilka obszarów, wyróżnionych poniżej.

5.2. Historia prawa i administracji II Rzeczypospolitej

Badania w tym zakresie objęły w szczególności historię ustroju administracji rządowej i samorządowej oraz historię administracyjnego prawa materialnego; pogłębione badania nad sądownictwem administracyjnym opisuję odrębnie. Jest to kontynuacja badań, które

prowadziłam przed uzyskaniem stopnia doktora, a tematy te, w szczególności w wymiarze historii regionalnej, planuję podejmować także w przyszłości.

Przygotowałam do druku rozprawę doktorską, która ukazała się jako monografia pt. „Z dziejów unifikacji administracji w II RP”, Toruń 2012. Komplementarny wobec jej rozważań pozostaje artykuł pt. „Pruskie prawo administracyjne w II Rzeczypospolitej. Uwagi o wybranych problemach” [w:] *Czasopismo Prawno-Historyczne*, T. 60, 2 (2008), s. 293 – 313, w którym podjęłam tematykę ciągłości wybranych pruskich regulacji prawnych w Prusach powojennych i w zachodnich województwach II RP, w których zostały one utrzymane w mocy do czasów unifikacji. Umożliwiło to zastosowanie ujęcia komparatystycznego.

W zakresie historii ustrojowego prawa administracyjnego zajmowałam się kwestią zakotwiczenia ustroju administracji terenowej w konstytucji, organizacją samorządu wojewódzkiego i miejskiego, ujednoczeniem ustroju administracji terenowej i samorządowej, oceną procesów unifikacyjnych przez praktyków oraz wzajemnymi relacjami między organami rządowymi i komunalnymi. Do omawianego nurtu zaliczyć trzeba następujące artykuły i przyczynki:

- „Rechtsbesonderheiten der Verwaltung in den ehemaligen Provinzen Posen und Westpreußen 1918 – 1939“ [w:] Karl H.L. Welker, Andreas Bauer (Hrsg.), *Europa und seine Regionen. 2000 Jahre Rechtsgeschichte*, Köln – Weimar - Wien 2007, s. 649 – 655;
- „Ustrój samorządu miejskiego w II Rzeczypospolitej – od praw zaborczych do unifikacji” [w:] Sylwester Wróbel (red.), *Samorząd miejski. Zadania, instytucje, formy*, wyd. Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań-Chorzów 2008, s. 37 – 64;
- „Administracja terenowa i samorząd terytorialny w polskich projektach i regulacjach konstytucyjnych II RP” [w:] Marian Małecki (red.), *Drogi i bezdroża nauk historyczno-prawnych*, Bielsko-Biała 2010, s. 95 – 112;
- „Samorządem jak ongiś Polska stać będzie. Zagadnienia genezy, podstawy prawnej, funkcjonowania i prób reformy samorządu wojewódzkiego w II RP, ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza i Wielkopolski” [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, 13 (2010), s. 183 – 209;
- „Niegospodarność czy echa wielkiej polityki?: kasus rozwiązania Rady Miejskiej w Toruniu w 1929 roku” [w:] *Zapiski Historyczne*, 80, 1 (2015), s. 21-38;
- „Uwarunkowania polityczne reformy samorządu terytorialnego w II Rzeczypospolitej” [w:] Hanna Szczechowicz (red.), *Samorząd terytorialny i rozwój lokalny. Studium monograficzne*, Włocławek 2015, s. 13-30;
- „Niedostatki unifikacji administracji ogólnej: doktryna i praktycy o koniecznych uzupełnieniach rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 19 stycznia 1928 r.” [w:] *Studia Iuridica Toruniensia*, 17 (2015), s. 255-275;
- „Informationszugang als politisches Instrument in Toruń in der Zwischenkriegszeit – die Verhältnisse zwischen kommunalen Staatsbehörden und Regierungsbehörden“ [w:] Danuta Janicka (ed.), *Judiciary and Society between Privacy and Publicity*. 8th

Conference on Legal History in the Baltic Sea Area, 3rd-6th September 2015 Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2016, s. 507-522.

- Power of Authority. A few words on the Chief of State one hundred years ago and the present [w:] *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 2018, 6 (46), s. 124-135 [we współautorstwie z Agnieszką Bień-Kacałą].

W dwóch kolejnych pracach podjęłam zagadnienie skarbowości komunalnej. Omówiłam kwestię rozbudowanej i wielokrotnie nowelizowanej podstawy prawnej finansów samorządowych oraz jednego z narzędzi nadzoru finansowego – lustracji, na przykładzie jej zastosowania w Toruniu w 1927 i 1928 r.

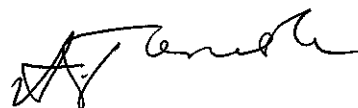
- „Podstawy prawne skarbowości samorządowej w II RP” [w:] *Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu*, 1, Nr 2 (2013), s. 41 – 55;
- „Lustracje z lat 1927 i 1928 jako środek nadzoru nad gospodarką komunalną międzywojennego Torunia” [w:] *Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu*, 2, Nr 4 (2014), s. 51-74.

Prawu materialnemu poświęciłam artykuł: „Rozwiązania instytucjonalne w zakresie ochrony przyrody w II RP” [w:] *Przegląd Prawa Ochrony Środowiska*, Toruń 2014, 4 (2014), s. 57-81; a także publikację „System partyjny II RP – kilka uwag o podstawie prawnej i wybranych aspektach funkcjonowania” [w:] Maria Winclawska (red.), *Partie polityczne w początkach XXI wieku*, Wyd. Naukowe UMK, Toruń 2013, s. 283 – 309.

5.3. Historia sądownictwa administracyjnego na ziemiach polskich

Ten kierunek badań podjęłam po zaproszeniu do grupy zajmującej się historią sądów administracyjnych w Polsce w ramach szerszych badań nad kulturą prawną, a w szczególności historią sądownictwa krajów Europy Wschodnich prowadzonych przez *Max-Planck Institut für Europäische Rechtsgeschichte* we Frankfurcie nad Menem. Kierownikiem sekcji polskiej był prof. dr hab. Wojciech Witkowski (UMSC Lublin). Współpraca ta zaowocowała następującymi artykułami mojego autorstwa:

- „Sądownictwo administracyjne II RP a pruski model sądownictwa administracyjnego” [w:] *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 9, 2 (2006) s. 415 – 444;
- „O niezależności sądów i niezawisłości sędziów Wojewódzkich Sądów Administracyjnych (1920 – 1939)” [w:] *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 58, 1 (2006), s. 119 – 143;
- „Alte Vorbilder, neue Rechtsgrundlagen, ständige Dilemmas. Die Frage der niederen Verwaltungsgerichtsbarkeit in Polen (1919 – 1939)” [w:] Hans-Georg Knothe, Marc Liebmann (wyd.), *Gerichtskultur im Ostseeraum (Rechtshistorische Reihe, t. 361)*, Frankfurt am Main 2007 s. 41 – 54;

- „Dualismus der Verwaltungsgerichtsbarkeit in der II. Republik Polen – Justiz im Spiegel der preußischen und österreichischen Einflüsse“ [w:] Frank L. Schäfer, Werner Schubert (Hrsg.), Justiz und Justizverfassung. Judiciary and Judicial System. Siebter Rechtshistorikertag im Ostseeraum, 3.-5. Mai 2012 Schleswig-Holstein/ 7th Conference in Legal History in the Baltic Sea Area (= Rechtshistorische Reihe 446), Frankfurt am Main 2013, s. 247 – 256,

Magnum opus projektu stanowi publikacja pod red. Zorana Pokrovaca (Hg.), *Rechtsprechung in Europa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert*, seria: *Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers*, Bde. 6.1 - 6.2, wyd. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 2012, w której znalazło się moje obszerne studium: „Die niedere Verwaltungsgerichtsbarkeit im Polen der Zwischenkriegszeit. Die Rechtsprechung der Woiwodschafts-Verwaltungsgerichte im ehemals preußischen Landesteil“, *ibid.*, Bd. 2, s. 619 – 673.

We wspomnianych publikacjach poddałam analizie przekształcenia pruskiego modelu sądownictwa administracyjnego, którego dwie niższe instancje (wydziały powiatowe/miejskie i wydziały obwodowe) stały się trzonem trójinstancyjnego modelu sądownictwa administracyjnego, zachowanego po odzyskaniu niepodległości przez Polskę na ziemiach dawnego zaboru pruskiego i w województwie śląskim. Zajęłam się ewolucją ustrojową tych sądów oraz zagadnieniem uzyskania pełnych gwarancji niezawisłości przez sędziów Wojewódzkich Sądów Administracyjnych w Toruniu, Poznaniu i Katowicach. Poddałam analizie także orzecznictwo wspomnianych WSA w sprawach wyłączeń. W publikacjach tych udowodniłam tezę, że jedynie sądownictwo administracyjne województw zachodnich pod względem ustrojowym odpowiadało modelowi przewidzianemu w konstytucji marcowej z 1921 r. Nie stanowiło ono, wbrew powszechnej opinii, prostego przedłużenia dawnego sądownictwa pruskiego, ponieważ sędziowie II instancji (WSA) uzyskali w II RP pełną niezawisłość, choć czasem musieli się mierzyć z niezrozumieniem specyfiki ich pozycji ustrojowej ze strony przedstawicieli administracji rządowej.

5.4. Historia nowoczesnego konstytucjonalizmu w Polsce i Europie

Badania we wskazanym obszarze prowadziłam przede wszystkim w ramach współpracy międzynarodowej. W 2005 r. zostałam zaproszona do projektu „*Rise of Modern Constitutionalism 1780-1848*”, realizowanego pod kierownictwem prof. Horsta Dippel z Uniwersytetu w Kassel i finansowanego przez *Deutsche Forschungsgemeinschaft*. W ramach projektu uczestniczyłam w międzynarodowej konferencji w Villa Vigoni (Włochy) oraz seminariach w Kassel. Bezpośrednim efektem badań była opublikowana w 2008 r. praca „*Polskie dokumenty konstytucyjne 1790 – 1848 / Polish Constitutional Documents 1790 – 1848*” (seria: *Constitutions of the World from the late 18th Century to the Middle of the 19th Century. Europe*, Vol. 5, wyd. KG Saur, München 2008, ss. 301) – wybór źródeł do historii konstytucjonalizmu na ziemiach polskich u kresu I Rzeczypospolitej, Księstwa

Warszawskiego, Królestwa Polskiego, Galicji i Wolnego Miasta Gdańska, opublikowanych z komentarzem w oryginalnych językach. Uczestniczyłam także w przygotowaniu bazy źródłowej online, dostępnej pod adresem <http://www.modern-constitutions.de/>.

Jako pokłosie zaangażowania w tym projekcie ukazały się moje ogólniejsze przyczynki: „Konstytucja 3 Maja a zagadnienie nowoczesnego konstytucjonalizmu” [w:] Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Suwalsko – Mazurskiej im. Papieża Jana Pawła II w Suwałkach, 17 (2008), s. 65 – 82; „Koncepcja nowoczesnego konstytucjonalizmu w historii prawa” [w:] *Studia Iuridica Torunensia*, 5 (2009), s. 62 – 78.

W 2014 r. uzyskałam prestiżowe zaproszenie do udziału w realizacji grantu *European Research Council*, przyznanego w ramach VII Programu Ramowego. Był to pierwszy w historii przypadek, gdy tzw. *Advanced Grant* przyznano na badania z zakresu historii prawa. Funkcję kierownika grantu pełniła prof. Ulrike Müßig z Uniwersytetu w Passau. Projekt „*ReConFort: Reconsidering Constitutional Formation. Constitutional Communication by Drafting, Practice and Interpretation in 18th and 19th century Europe*” realizowany był we współpracy międzynarodowej (obejmującej badaczy z Polski, Niemiec, Belgii, Hiszpanii, Włoch, Wielkiej Brytanii i Australii). *ReConFort* poświęcony był badaniom nad wykształceniem się nowożytnej władzy ustrojodawczej, ewolucją zasady nadrzędności konstytucji, mechanizmami pociągania władzy do odpowiedzialności oraz gwarancjami niezawisłości sędziowskiej, przy uwzględnieniu szerszej bazy źródłowej niż czynią to z reguły historycy prawa; poza źródłami *stricto* jurydycznymi analizie poddano bowiem także czasopisma i korespondencję kluczowych protagonistów. Jednym z elementów analizy był sposób komunikowania idei konstytucyjnych – swoista krystalizacja konstytucji w sferze publicznej (szerzej pod adresem: <https://www.reconfort.uni-passau.de/>). Rezultaty badań prezentowano podczas serii seminariów w Passau oraz konferencji w Maceracie, Brukseli, Monachium i Toruniu. Jako rezultat prac uczestników grantu w serii *Law Studies in the History of Law and Justice* wydawnictwa Springer ukazały się dwie zbiorowe monografie (2016; 2018), zawierające moje obszerne studia:

- “The Sovereignty Issue in the Public Discussion in the Era of the Polish 3rd May Constitution (1788-1792)” [w:] Ulrike Müßig (ed.), *Reconsidering Constitutional Formation I. National Sovereignty. A Comparative Analysis of the Juridification by Constitution*, *Studies in the History of Law and Justice*, Springer, Vol. 6, 2016, s. 215 – 264;
- „To Which Constitution the Further Laws of the Present Sejm Have to Adhere to in All...” *Constitutional Precedence of the 3 May System*, [w:] Ulrike Müßig (ed.), *Reconsidering Constitutional Formation II. Decisive Constitutional Normativity. From Old Liberties to New Precedence*, *Studies in the History of Law and Justice*, Springer, Vol. 12, 2018, s. 113-172.

W 2019 r. ukaże się także zaanansowany już t. 37, 1 *Journal of Constitutional History/ Giornale di Storia Costituzionale*, a w nim mój obszerny artykuł „Willing that the Guard of Law should be responsible to the Nation for their action...” *Justiciability of power in the Era of Polish May Constitution of 1791*” (etap po recenzjach, w druku)

Ponadto w Polsce opublikowałam przyczynki związane z metodologią „ReConFort” i jego ustaleniami:

- „ReConFort. Uwagi na marginesie projektu badawczego „Rozważania nad formowaniem nowoczesnej konstytucji”, [w:] Przegląd Prawa Konstytucyjnego, 29, 1 (2016), s. 167-180;
- „Dwa oblicza konstytucji. Tekst konstytucji i jego interpretacja jako przedmiot badań na przykładzie projektu naukowego ReConFort” [w:] Maciej Serwaniec, Tymoteusz Gurbin, Jakub Zemła (red.), Konstytucje państw współczesnych. Studium prawnohistoryczne, Toruń 2018, s. 199- 217.

W wyniku moich doświadczeń ze specyficzną bazą źródłową „ReConFort” ukazał się ponadto artykuł: „Periodyki późnej epoki stanisławowskiej jako źródło dla historyka prawa ustrojowego. O „Gazecie Narodowej i Obcej” oraz „Pamiętniku Historyczno-Polityczno-Ekonomicznym” [w:] Czasopismo Prawno-Historyczne, 70,1 (2018), s. 291-312.

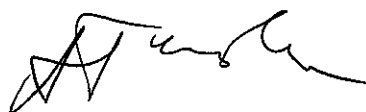
Przeprowadzone badania przyczyniły się do powstania bazy źródeł online o otwartym dostępie. Przygotowałam do edycji online część polskojęzycznych źródeł: <http://sources.reconfort.eu/>.

Współpracy w ramach grantu zawdzięczam rozliczne doświadczenia naukowe, metodologiczne i organizatorskie. M.in. w jej wyniku Katedra Prawa Cywilnego, Europejskiej i Niemieckiej Historii Prawa Uniwersytetu w Passau nawiązała trwałą relację z moją rodzimą Katedrą Historii Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Niemieckiego. Przyjmie ona postać m.in. przygotowania w przyszłości wspólnego wniosku w konkursie NCN Beethoven Classic.

W tej grupie mieszczą się także moje prace poświęcone historii konstytucjonalizmu w Europie („Idea konstytucjonalizmu w Europie w XIX w.” [w:] Andrzej Gulczyński (red.), Wielkie nadzieje, wielkie rozczarowania. Ład wiedeński a europejska wspólnota, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2016) i w Niemczech („Spory doktryny wokół procesu konstytucjonalizacji praw podstawowych w Niemczech w II połowie XIX wieku” [w:] Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa 8, 2 (2015), s. 159-171; „O wczesnym konstytucjonalizmie Niemiec południowych ze szczególnym uwzględnieniem kwestii praw obywatelskich i ich ochrony” [w:] Andrzej Dziadzio, Stanisław Grodziski (red.), Regnare, gubernare, administrare, T. II: Prawo i władza na przestrzeni wieków, Kraków 2012, s. 103 – 113).

W ramach badań nad historią nauki prawa konstytucyjnego wraz z Agnieszką Bień-Kacałą przygotowałam biogramy Wacława Komarnickiego, Edmunda Mizerskiego i Zofii Wasik [w:] Andrzej Szmyt, Paweł Sarnecki, Ryszard Mojak (red.), Konstytucjoniści polscy 1918 – 2011. Sylwetki uczonych, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2012, s. 202 – 209, 244 – 248, 387 – 391.

Moje dalsze plany w omówionym obszarze badawczym obejmują także przygotowanie monografii z okazji 100-lecia Konstytucji Marcowej we współpracy z prof. Giuseppe Franco Ferrarim z Bocconi University, Milano.

5.5. Historia liberalnej myśli polityczno-prawnej w Polsce i Europie

Już w ramach projektu „ReConFort” zajmowałam się analizą publicystyki politycznej II poł. XVIII w., uznając ją za szczególnie istotny impuls przeobrażeń ustrojowych. W 2018 r. otrzymałam zaproszenie do uczestnictwa w grancie kierowanym przez dr Michała Gałędkę z Uniwersytetu Gdańskiego: Spór o wykładnię konstytucji Królestwa Polskiego jako formatyw polskiego liberalizmu politycznego (UMO- 2018/29/B/HS5/01165). W 2019 r. rozpoczęłam kwerendę na potrzeby przygotowania dwóch wstępnych rozdziałów monografii, poświęconych odpowiednio tradycjom polskiej myśli republikańskiej II poł. XVIII w. oraz prekursorom europejskich koncepcji liberalnych na przełomie XVIII i XIX w. Mają one umożliwić odpowiedź na pytanie, jakie były korzenie polskiej myśli liberalnej: na ile pozostawała ona pokłosiem podlegających ewolucji rodzimych rozważań koncentrujących się wokół idei republikańskich, a w jakim stopniu czerpała z doktryny niemieckiej, francuskiej i brytyjskiej. Zarys problemu oraz stań badań zostaną przedstawione na konferencji *Central and Eastern European Legal History Conference Vienna 2019* (CEELHC).

5.6. Współczesne prawo konstytucyjne Polski i wybranych krajów Europy z uwzględnieniem perspektywy historycznej: zagadnienia delegacji prawodawczej i ogniw łańcucha delegacyjnego, zasada równości wobec prawa

Jako absolwentka seminarium magisterskiego z prawa konstytucyjnego od lat pozostaję wierna swoim zainteresowaniom tą dyscypliną prawa. Wraz z dr hab. Agnieszką Bień-Kacałą, prof. UMK, opublikowałam na łamach Przeglądu Sejmowego artykuł pt. „Prawotwórcza działalność egzekutywy w świetle niemieckiej konstytucji federalnej” [w:] PS, R. 18, 2(97), 2010, s. 99 – 115.

W 2017 r. uzyskałam grant Narodowego Centrum Nauki na realizację projektu „Delegacja prawodawcza w demokracji reprezentatywnej” (UMO-2016/21/B/HS5/00197) we współpracy z pracownikami Katedry Prawa Konstytucyjnego UMK, dr hab. Agnieszką Bień-Kacałą, prof. UMK i dr. Wojciechem Włochem. W ramach projektu zaplanowano analizę poszczególnych ogniw łańcucha delegacyjnego: koncepcji narodu, parlamentu jako ciała reprezentatywnego i organów władzy wykonawczej w kontekście ich upoważnienia do stanowienia aktów prawnych. Wyniki badań zaprezentowaliśmy dotychczas na konferencjach w Budapeszcie i Hong Kongu oraz podczas seminarium naukowego Towarzystwa Naukowego w Toruniu. Złożyliśmy dwie anglojęzyczne prace przygotowane we współautorstwie i zostały one przyjęte do druku (A. Bień-Kacała, W. Włoch, A. Tarnowska, „The nation, delegation, and constitutional change in Poland” [w:] *Hungarian Journal of Legal Studies, Acta Juridica Hungarica*; A. Bień-Kacała, W. Włoch, A. Tarnowska, „Nation – delegation – constitution: reconsidering role of religion in polish identity development” [w:] *Bratislava Law Review*). Niebawem w serii *Rechtshistorische Reihe* (wyd. Peter Lang GmbH) ukaże się mój rozdział stanowiący wprowadzenie historyczne w

problematykę reprezentacji i delegacji prawodawczej pt. „Wie Städter und Bauern zu Bürgern wurden: von der Nation, der Repräsentation und der Delegation in Polen in der Epoche des Großen Sejm (1788-1792)”. Przyjęto propozycję referatu „*Sejm and delegated powers – still a representative body?*” zgłoszoną przez grupę badawczą pod moim kierownictwem na konferencję, która odbędzie się w Budapeszcie w maju 2019 r., a także propozycję abstraktu oraz całego panelu - na konferencję *International Society of Public Law* w Santiago.

W 2019 r. otrzymałam także zaproszenie do realizowanego przez *Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte* we Frankfurcie nad Menem projektu „*Law and Diversity. European and Latin American Experiences from a Legal Historical Perspective*”. W czerwcu 2019 r. wezmę udział w seminarium, podczas którego zaprezentuję przekrojowe ustalenia na temat obecności w dwudziestowiecznych polskich aktach konstytucyjnych regulacji o charakterze dyskryminującym lub uprzywilejowującym, odzwierciedlających podlegającą ewolucji aksjologię ustrojodawcy (*the constitutional embedding of differences*).

5.7. Historia praw kobiet

Last but not least, moje zainteresowania historią i współczesnością praw kobiet odzwierciedliły się w referatach konferencyjnych oraz kilku publikacjach. Wskażę tu przyczynki „Narodziny <<Trzeciej Płci>>”. Kobieta w prawie publicznym i praktyce życia publicznego II Rzeczypospolitej” [w:] Marek Jeziński, Maria Winclawska i Barbara Brodzińska (red.), *Płeć w życiu publicznym. Różnorodność problemów i perspektyw*, Toruń 2009, s. 197 – 209; „Kobiety na uniwersytetach w II Rzeczypospolitej - otwarcie drogi do kariery zawodowej?” [w:] Monika Grochalska, Wiktor Sawczuk (red.), *Uniwersyteckie gry – czy płeć ma znaczenie? Wybrane dyskursy społeczno-edukacyjne*, wyd. Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 129-145; oraz artykuł „Droga do równouprawnienia kobiet w siłach zbrojnych RFN - casus Tanji Kreil” [w:] Wojciech Sokolewicz, Lena Kondratieva-Bryzik (red.), *Prawa kobiet we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011, s. 150 – 159, który połączył moje zainteresowania statusem prawnym kobiet i konstytucjonalizmem niemieckim. Wspomniany casus jest niezmiernie interesujący z punktu widzenia badań nad nadrzędnością konstytucji, doprowadził bowiem do nowelizacji Ustawy zasadniczej RFN w konsekwencji rozstrzygnięcia Trybunału Sprawiedliwości UE. Ewolucja sytuacji prawnej kobiet w prawie publicznym będzie stanowić także jeden z aspektów poddanych badaniu w projekcie „*Law and Diversity*” (punkt 5.6. *in fine*).

5.8. Inne formy aktywności naukowej i naukowo-dydaktycznej

Regularnie występuję jako prelegentka w cyklicznej konferencji „*Rechtshistorikertag im Ostseeraum*”. W 2018 r. miałam także zaszczyt wygłosić referat podczas *Deutscher*

Rechtshistorikertag (Trier 2018), najważniejszego spotkania środowiska historyczno-prawnego krajów niemieckojęzycznych. Wyniki swoich badań prezentuję także podczas Ogólnopolskich Zjazdów Historyków Prawa.

Jako stypendystka Fundacji Lanckorońskich i Fundacji z Brzezia Lanckorońskich, JM Rektora UMK oraz Funduszu im. Ireny i Wacława Szyszkowskich odbyłam staże naukowe i przeprowadziłam kwerendy w *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Staatsbibliothek zu Berlin* (2014) oraz *Polnische Historische Mission* przy *Julius-Maximilians-Universität* w Würzburgu (2011, 2012, 2015, 2016, 2018). W 2007 r. wzięłam udział w *Summer School for Legal Historians* zorganizowanej przez *Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte* we Frankfurcie nad Menem.

Jestem członkiem *International Society of Public Law* (ICON-S) oraz *East European Chapter of International Society of Public Law* (CEE ICON-S), a także członkiem Towarzystwa Naukowego w Toruniu (TNT). Od 2018 r. pełnię funkcję przewodniczącej Wydziału IV Prawnego TNT. Uczestniczę w Europejskiej Sieci Historyków Prawa - *European Legal Roots* (ELR - *The European Network of Legal Historians*).

Kilkakrotnie konsultowałam projekty naukowe zagranicznych doktorantów, prowadzących kwerendę w Polsce, m.in. p. Jana Voglera (*University of Duke, USA*), p. Joachima Kummerta (*Freie Universität Berlin*) i p. Simona Behnischa (*Aleksander-Brückner-Zentrum für Polenstudien /Centrum Studiów Polonoznawczych im. Aleksandra Brücknera w Halle/Saale*). Szczegółowe informacje na temat moich doświadczeń dydaktycznych, w tym roli opiekuna prac dyplomowych, na jednolitych studiach prawniczych, studiach administracyjnych I i II stopnia oraz studiach podyplomowych ujęte zostały w załączniku Nr 5 (Informacja o osiągnięciach dydaktycznych, współpracy naukowej i popularyzacji nauki).

Pełniłam funkcję recenzenta wniosków w konkursach Narodowego Centrum Nauki; recenzowałam artykuły opublikowane w wydawnictwach zbiorowych przygotowanych przez koła naukowe studentów WPiA UMK oraz w *Studia Iuridica Toruniensia*. Przygotowałam także opinię dla magistratu gdyńskiego, dotyczącą przebiegu międzywojennego procesu wywłaszczeniowego w trakcie budowy Gdyni.

Prowadzę działalność popularyzującą naukę. Byłam wykładowcą Uniwersytetu Trzeciego Wieku we Włocławku i Festiwalu Nauki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika oraz Festiwalu Nauki i Przedsiębiorczości we Włocławku. Przygotowuję regularnie lekcje z historii konstytucjonalizmu dla toruńskich szkół podstawowych i średnich. Udzielałam także wywiadów dla lokalnych rozgłośni radiowych, popularyzując wiedzę o Konstytucji 3 Maja.

